

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького (Україна)
Северодвінська філія ГОУ ВПО «Поморський державний університет
імені М. В. Ломоносова» (Росія)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 2

Мелітополь
ТОВ «Видавничий будинок ММД»
2012

УДК 81'1(066)

ББК 80

Ф54

Затверджено вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Білоусенко П. І., д-р філол. наук, проф.

Дербеньова Л. В., д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія:

Сіماشко Т. В., д-р філол. наук, проф.; Піменова М. В., д-р філол. наук, проф.; Теркулов В. І., д-р філол. наук, проф.; Габідулліна А. Р. д-р філол. наук, проф.; Троїцька Т. С., д-р філос. наук, проф.; Москальова Л. Ю. д-р пед. н., доц., Дергаль Л. Я., канд. філол. наук, доц.; Митяй З. О., канд. філол. наук, доц.; Хомчак О. Г., канд. філол. наук, доц.; Бабакова О. В., канд. філол. наук, доц.; Черненко І. М., ст. викладач

Ф 54 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць /відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2012. – Вип. 2. – 316 с.

ISBN 978-966-197-138-6

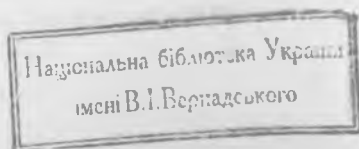
До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному поліетнічному суспільстві», що відбувся 23-24 лютого 2012 року в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(066)
ББК 80

ISBN 978-966-197-138-6

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА	8
<i>Воропай С. В.</i> СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФІКСАЛЬНИХ НАЗВ СТРАВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	8
<i>Брага І. І.</i> СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СУРЖИКУ	11
<i>Гінзбург М. Д.</i> ФАХОВІ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ, ФІКСУВАННЯ, ЗБЕРІГАННЯ ТА ПЕРЕДАВАННЯ ФАХОВИХ ЗНАНЬ... ..	18
<i>Насалевич Т. В., Караковська А. М.</i> ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ МОВИ.....	33
<i>Ольховська Н. С.</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РОЛЬОВОГО ФРЕЙМУ В ТЕКСТАХ П'ЄС ТОМАСА БЕРНГАРДА	37
<i>Парасін Н. Д.</i> ПРОТОТИПНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ ПОРІВНЯННЯ	44
<i>Теркулов В. І.</i> УНІВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОМПЗИТНОГО ТИПУ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ	49
<i>Фоменко О. Г.</i> ЛІНГВОТИПОЛОГІЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА: ОСНОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	58
<i>Юрченко Т. Г., Бурдей Л. І.</i> АНТОНІМИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ В. СИМОНЕНКА	62
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТОСФЕРА ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ	67
<i>Адоніна Л. В.</i> ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ПОВСЯКДЕННОЇ СВІДОМОСТІ	67
<i>Габидулліна А. Р.</i> УЧЕБНО-ПЕДАГОГІЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК КОНЦЕПТОСФЕРА.....	71
<i>Іванчук І. О.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НА ОСНОВІ ДАНИХ, ОТРИМАНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ АНАЛІЗУ МЕТОДИКИ «ПРАВИЛА ЖИТТЯ»	78
<i>Лемещенко В. В.</i> HUGH MACDIARMID AS INSPIRER OF THE «SCOTTISH LITERARY RENAISSANCE»	83

<i>Туркіна О. М.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНО-МОВНА КАРТИНА СВІТУ В ПРОЕКЦІЇ НА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКУ КОНЦЕПТОСФЕРУ	87
<i>Слюніна О. В.</i> СВІТОГЛЯДНО-ЕСТЕТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕОНІДА МИКОЛАЙОВИЧА ТАЛАЛАЯ	90
<i>Хомчак Е. Г. , Мусулевская Т. В.</i> СОВРЕМЕННАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	95
 РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО Й ЗАРУБІЖНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА У СВІТЛІ НОВІТНІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	 101
<i>Адамович А. Є.</i> ГЕНЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ (ЗА РОМАНАМИ М.ШОЛОХОВА І М.СТЕЛЬМАХА).....	101
<i>Акулова Н. Ю.</i> КАТЕГОРІЯ «МОТИВ» У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: ЗМІСТОВІ ДОМІНАНТИ	105
<i>Антонова Н. В., Корець О.М.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ Ф.Р. ЛІВІСА НА ТВОРЧИСТЬ Ч. ДІККЕНСА.....	109
<i>Атрошенко Г. І., Омельчук М. О.</i> КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ	114
<i>Бессараб О. В.</i> СВОЄРІДНІСТЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ СИМВОЛІКИ В ТРИЛОГІЇ ДЕНА БРАУНА	119
<i>Ванденко О. А.</i> ТВОРЧА СПАДЩИНА І ОБРАЗ ЖАН-ПОЛЯ РІХТЕРА В СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНОЇ ГЕРМАНІСТИКИ	123
<i>Ващенко Ю. А.</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ БІБЛІЙНОГО МІФУ В ТРИЛОГІЇ Г. ШЕВАЛЬЄ ПРО КЛОШМЕРЛЬ	127
<i>Грищенко І. В.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖЕТНІЧНОГО ПОЛІЛОГУ В НАРОДНІЙ ПРОЗІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	133
<i>Дронова Т. М.</i> СИСТЕМА ОБРАЗІВ РОМАНТИЧНОЇ ПОВІСТІ РОМАНА ІВАНІЧУКА «ЗЛОДІЇ І АПОСТОЛИ»	137
<i>Ємельянова Г. В.</i> ПОНЯТТЯ «ПРАВДА» І «ПРАВДИВІСТЬ» ЯК ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РОМАНА ІНГАРДЕНА	141

<i>Зайдлер Н. В., Моїсєєнко К. О.</i> ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ХУДОЖНЬОМУ ОСЯГНЕННІ І. ПИЛЬГУКА	146
<i>Зотова В. Г., Конюшина Н. С.</i> «КОНЦЕПТ «ЛЮДИНА» У ПОВІСТІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО «СІРОМАНЕЦЬ»	150
<i>Копєйцева Л. П., Дімітрова В.</i> ДОМІНАНТНІ ОЗНАКИ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛІРИКИ ОЛЕГА ГОНЧАРЕНКА	155
<i>Копєйцева Л. П., Ковальчук О. І.</i> ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНІ МОТИВИ В РОМАНІ-БАЛАДІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА «ДІМ НА ГОРІ»	159
<i>Кораблева Н. В.</i> КАТЕГОРІЯ «ТЕКСТ» В ФІЛОЛОГІЧЕСКОЇ РЕФЛЕКСИИ А. БИТОВА	163
<i>Михайленко І. П.</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ ЗБЛИЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІАСПОРИ ТА «МАТЕРИКОВИХ» УКРАЇНЦІВ	169
<i>Михілев А. Д.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ХУДОЖЕСТВЕННИЙ СИНТЕЗ VERSUS ПОСТМОДЕРНИЗМ	175
<i>Полікарпова Ю. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ СЕМІОТИЧНОГО НАПРЯМУ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ США	190
<i>Рожина О. Д.</i> ГЕТЕ И ГОМЕР: ДИАЛОГ С КЛАССИЧЕСКОЙ ДРЕВНОСТЬЮ	196
<i>Сдобнова С. В.</i> МОТИВ СНА И ЕГО ФУНКЦИИ В СТРУКТУРЕ ПОВЕСТИ Г. ГЕССЕ «ДУША РЕБЕНКА»	202
<i>Толстова А.</i> ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ОБРАЗІВ У РОМАНІ АННИ С'ЮЕЛ «ЧОРНИЙ КРАСЕНЬ»	206
<i>Харченко В. К.</i> ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПЕРЦЕПЦИЯ В РОМАНЕ ОКСАНЫ ЗАБУЖКО ...	211
РОЗДІЛ 4. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ	214
<i>Алиева Н.</i> ОПЫТ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В КАЧЕСТВЕ ИНОСТРАННОГО В БЕРЛИНСКОЙ БИЛИНГВАЛЬНОЙ НЕМЕЦКО-РУССКОЙ ШКОЛЕ ИМЕНИ М. ЛОМОНОСОВА	214
<i>Баранцова І.О., Паюніна Г.І.</i> ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	217

Бонзарєва С. О. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ.....	220
Водоп'янова Т. В. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ І ПОВТОРЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ГРАМАТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ	224
Гришанова Х. С. ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРИ НАВЧАННІ АУДІЮВАННЯ.....	228
Гуров С. Ю., Трохименко Я. В. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЄСЛОВА «WILL» У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРУ ДЖ. РОЛІНГ «ГАРРІ ПОТТЕР І ФІЛОСОФСЬКИЙ КАМІНЬ»)	233
Зайцева Н. В. ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	235
Каменська І. Б., Каменський О. І. ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ СТУПЕНЯ ДІАЛОГІЧНОСТІ ЗАНЯТЬ ІЗ СПЕЦІАЛЬНИХ ЛЕКЦІЙНИХ КУРСІВ.....	240
Коноваленко Т. В., Тарасенко Т. В. ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ	245
Котлярова В. Ю., Ткач М. В. СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ	250
Кравець Е. А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДИФИЦИРОВАННОЙ МЕТОДИКИ COMMUNITY LANGUAGE LEARNING ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ.....	254
Кривонос І. А. ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У НЕМОВНОМУ ВИЩІ	257
Ляшенко К. М. ИНТЕГРАЦИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ГИМНАЗИЯХ.....	261
Матюха Г. В., Кучмії Є. А. ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	265
Мілько Н. Є., Харченко Т. І. КРИТЕРІЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ.....	269

<i>Москальова Л. Ю., Філімонова О. В.</i> ТЕХНОЛОГІЯ «ПАБЛІК – РІЛЕЙШНЗ» В УПРАВЛІННІ ДОШКІЛЬНИМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ	272
<i>Рябуха Т. В., Гостищева Н. А.</i> ДЕЯКІ ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	276
<i>Себелева О. В.</i> НАВЧАННЯ ГОВОРІННЯ УЧНІВ 11 КЛАСУ ЗАСОБАМИ КОМУНІКАТИВНО-НАВЧАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ	280
<i>Симоненко С. В.</i> ВИКОРИСТАННЯ АВТОРСЬКОГО ВІДЕО В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ	284
<i>Степанова О. Г., Куликова Л. А.</i> ІНТЕГРАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	289
<i>Тітова О. А.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ІКТ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-МЕХАНІКІВ	292
<i>Черемисіна Г. О.</i> ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК НАВИЧОК БЕЗПЕРЕКЛАДНОГО РОЗУМІННЯ ТЕКСТІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	296
<i>Шулик П. Л.</i> ВИВЧЕННЯ ДАВНІХ ТЕКСТІВ НА УРОКАХ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	300
РОЗДІЛ 5. ПЕРЕКЛАД ЯК ЯВИЩЕ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	303
<i>Денисенко Н. В., Байтерякова Н. Ю.</i> ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДИНАМІЧНОЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ЕМФАТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	303
<i>Руссова С. Н.</i> ПЕРЕВОДИ Р. М. РИЛЬКЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК: ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ЦЕЛИ КОММУНИКАЦИИ	307

ФАХОВІ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ, ФІКСУВАННЯ, ЗБЕРІГАННЯ ТА ПЕРЕДАВАННЯ ФАХОВИХ ЗНАТЬ

«Коли безперечною аксіомою стає формула, що добра наукова термінологія є ознака культурної достиглості народу, то для нас не меншу очевидність має формула обернена: розвиткові науки та її засвоєнню в великій мірі повинна сприяти добра наукова мова й наукова термінологія»¹.

Григорій Холодний [22, с. 92].

Проблеми, пов'язані з формуванням, фіксуванням, зберіганням та передаванням фахових знань, набули у ХХ ст. такої ваги, що виник спеціальний термін **фахова мова** (нім. Fachsprache), яким позначають **сукупність всіх мовних засобів**, що їх застосовують у професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечити порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері. Відповідно у мовознавстві сформувався окремий науковий напрям – **досліджування фахових мов**. На перших порах досліджували виключно професійну лексику (що є предметом термінознавства), а відносно недавно почали комплексно вивчати фахові мови (побудову фахових текстів, відмінності текстів різних наукових дисциплін тощо) [1, с. 16, 212-213; 8, с. 19-20; 9, с. 138].

Хоча у наведеній вище дефініції поняття **фахова мова** йдеться про **сукупність всіх мовних засобів**, зазвичай фахові мови досліджують методами традиційного мовознавства, не беручи до уваги невербальних засобів фахового спілкування (формул, рисунків тощо), а також не враховуючи тісного зв'язку структури та засобів фахових мов із системою фахових знань.

На наш погляд, доцільним є інший – міждисциплінарний підхід, що ґрунтується на спільному розгляді **наукової картини світу (НКС)** як системи метатеоретичних наукових знань про світ та **фахових мов** як «національних мовних оболонок» цього універсального знання, яке не залежить від особливостей певних мов.

Мета цієї статті – виходячи з такого підходу, визначити місце фахових мов у структурі національної мови, дослідити використовувані мовні засоби та показати зв'язок фахових мов з НКС. Наше дослідження ґрунтується на працях різних авторів (мовознавців, термінологів, семіотиків², філософів тощо), між якими є суттєві розбіжності в називанні тих самих понять та в розумінні певних термінів. Зважаючи на це і щоб забезпечити системність та

¹ Тут і далі цитати подано курсивом у лапках, а цитати з російськомовних джерел – у нашому перекладі українською.

² Семіотик – фахівець із семіотики. Семіотика (гр. semeiōtikon – пов'язаний зі знаком) – наука про різні знаки й системи знаків (мовні й немовні), що їх використовують у людському суспільстві для передавання інформації [4, с. 1306].

однозначну відповідність термінів поняттям ми змушені були внести певні корективи в узяті терміни й дефініції та навести у виносках прийняті в цій статті терміни та дефініції певних понять з посилками на зазначені праці.

1. Місце фахових мов у структурі національної мови

Розгляньмо структуру національної мови³ та взаємовплив і змішування національних мов на прикладі двох мов (рис. 1): української та іншої (нею може бути будь-яка розвинена мова, з якою українська мова має тісні контакти).

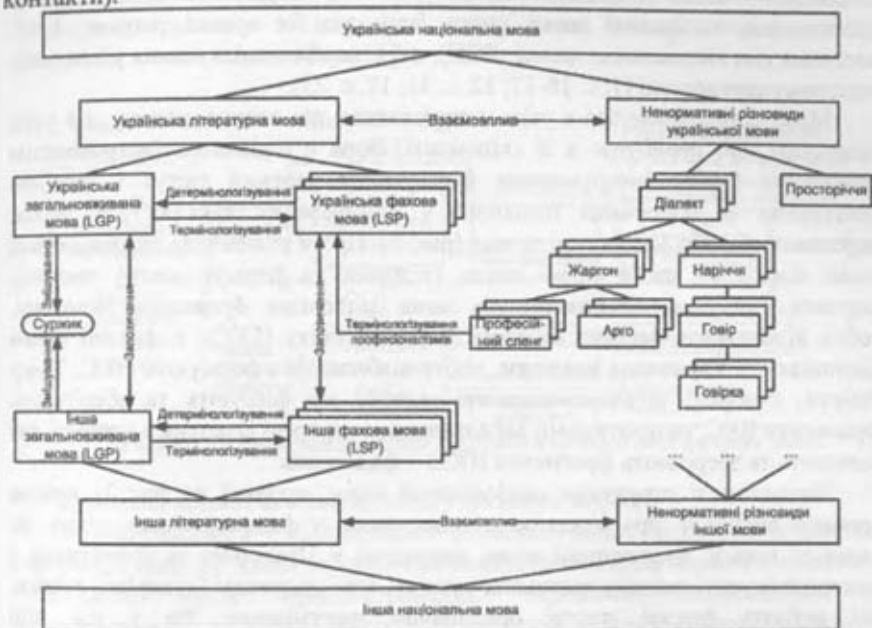

Рисунок 1 - Структура національної мови та взаємовплив і змішування національних мов на прикладі двох мов

У структурі будь-якої національної мови можна виділити два шари: літературну мову⁴, характерною ознакою якої є певна унормованість і свідомо регульованість, та ненормовані різновиди, що стихійно розвиваються та вільно функціують [1, с. 16]. До останніх належать діалекти⁵: територіальні (наріччя⁶, говори⁷, говірки⁸) та соціальні

³ Національна мова – засіб спілкування нації та її самоідентифікування серед інших націй [7, с. 90].

⁴ Літературна мова – унормований, стандартний, правильний з погляду усталених, кодифікованих норм різновид національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, консолідує його через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, освіти, культури та художньої літератури. [7, с. 91].

⁵ Діалект (від гр. *dialekto* – розмова, говір, наріччя) – різновид національної мови, який використовують люди, пов'язані територіальною або соціальною (і, зокрема, професійною) спільністю [7, с. 49].

⁶ Наріччя – найширше територіально окреслене діалектне угруповання, що складається з близьких за структурними ознаками споріднених говорів. В українській мові розрізняють три основні наріччя: північне, південно-західне та південно-східне [7, с. 102-103].

(жаргон⁹, професійні сленги¹⁰, аргі¹¹), а також просторіччя¹². Якщо літературна мова існує як в усній, так і в писемній формах, то ненормативні різновиди – зазвичай лише в усній.

У свою чергу в літературній мові можна виділити загальнонавживану мову (англ. language for general purpose, LGP; рос. *общелитературный язык, язык для всеобщего общения, язык повседневного общения, язык для общих целей*), яку використовують, užívають, застосовують усі носії певної національної мови незалежно від фаху, освіти, соціального стану і місця проживання, та фахові мови (англ. languages for special purpose, LSP; рос. *язык для специальных целей, ЯСЦ*), які є засобом спілкування у певному фаховому середовищі [1, с. 16-17; 12, с. 11; 17, с. 23].

Мова співвідноситься з усім матеріальним, що оточує людину, і з усім ідеальним, що перебуває в її свідомості. Вона є одночасно інструментом пізнання (тобто інструментом формування картини світу) і засобом фіксування та зберігання пізнаного у створюваних текстах¹³, а також передавання знань у просторі та часі (рис. 2). Проте кожен шар національної мови відповідає своїй формі знань (відбиває та формує власну частину картини світу): загальнонавживана мова відповідає буденним знанням, тобто відбиває та формує буденну картину світу (БКС), а фахові мови відповідають науковим знанням, тобто відбивають і формують НКС. Тому тексти, створені загальнонавживаною мовою, які фіксують та зберігають фрагменти БКС, називатимемо загальними, а створені фаховими мовами, які фіксують та зберігають фрагменти НКС, – фаховими¹⁴.

Виходячи зі структури національної мови, поданої на рис. 1, можна зробити висновок про ієрархію мовних норм: у фахових мовах діють як загальні норми літературної мови, викладені у Правописі та граматиках і використовувані також у загальних текстах, так і додаткові (суворіші) норми, які роблять фахові тексти однозначно зрозумілими. Річ у тім, що загальнонавживана мова може виразити «те саме» різними способами (за

⁷ Говір – територіально окреслене діалектне угруповання, що об'єднує у своєму складі групу споріднених говірок [7, с. 39].

⁸ Говірка – найдрібніша діалектна одиниця, поширена на невеликій території, наприклад, одного чи кількох населених пунктів, однотипних щодо мовних особливостей [7, с. 39].

⁹ Жаргон (фр. *argot*, від галло-романського *gargone* – базікання) – соціальний діалект, що його використовують люди, пов'язані спільними інтересами, віком, заняттям, професійною діяльністю, соціальним станом, і який відрізняється від літературної мови специфічною лексикою, фразеологією і вимовою [7, с. 60].

¹⁰ Професійний сленг (англ. *slang*) – жаргон, що його використовують люди, пов'язані спільним видом діяльності (ремеслом, промислом) [7, с. 49, 160].

¹¹ Аргі (фр. *argot*) – жаргон вузької соціальної групи, створюваний з метою мовного відокремлення і який відрізняється наявністю слів, незрозумілих для сторонніх [7, с. 18].

¹² Просторіччя – різновид некодифікованої національної мови, для якого характерне вживання слів, зворотів, граматичних форм, позначених відтінком згрубілості та фамільярності. Просторіччя не закріплене за певною територією або соціальною групою [7, с. 143].

¹³ Текст – повідомлення, яке є послідовністю знаків, створеною за правилами певної мови, і має певну змістову та структурну завершеність [17, с. 68].

¹⁴ Такий поділ текстів не збігається з традиційним для лінгвістики поділом [3, с. 68-69] їх поділом на художні та нехудожні, оскільки до нехудожніх текстів відносять не тільки тексти, які ми називаємо фаховими, а й тексти засобів масової інформації та інші, які в напівї класифікації належать до загальних.

допомогою синонімів, паралельних форм і конструкцій), але при цьому варіанти повідомлення не зовсім тотожні й можуть різнитися значеннєвими відтінками. У такій варіантності виявляється гнучкість загальноновживаної мови, її еластичність, можливість гри слів, натяків тощо, але безумовно знижується точність передавання інформації. Проте для буденного спілкування точності загальноновживаної мови цілком достатньо [13, с. 213-215], тоді як фахові мови мають забезпечувати однозначну відповідність знакової форми повідомлення його змісту. Цього досягають, уводячи спеціальні обмеження – додаткові норми (деякі з таких норм містить, наприклад, розділ 5 стандарту [15]).

Рисунок 2 – Формування, мовне фіксування та зберігання фахових знань

2. Форми подавання інформації у фахових мовах

Загальноновживана і фахові мови різняться також формами подавання інформації (рис. 3). Якщо загальні тексти складаються переважно з текстових фрагментів, іноді проілюстрованих окремими **малюнками** та **фотознімками**¹⁵, то у фахових текстах зазвичай одночасно використовують різноманітніші форми подавання інформації [6; 15]:

– для структурування інформації – марковані, нумеровані та багаторівневі **списки**;

– для подавання однотипної інформації (переважно числової) – **таблиці**;

– для подавання графічної інформації – **рисунок**¹⁶ різних типів (рис. 3).

Діаграми унаочнюють порівняння числових значень; **графіки** – змінювання показників та залежності між параметрами, а також послідовність виконання дій, перебіг подій; **схеми** – структуру об'єктів та взаємозв'язки між структурними частинами. **Малюнки** та **фотознімки** показують зовнішній вигляд предметів та явищ. Фахові мови технічних наук широко використовують **кресленики** (рос. *чертеж*), які не тільки подають зображення та будову предмета, а й містять дані, потрібні для його виготовлення, контролювання, експлуатування і ремонтування. Географічну,

¹⁵ Традиційно **малюнки** і **фотознімки** вважають знаками-копіями, які більш-менш подібні до позначуваного [20, с. 191].

¹⁶ Згідно з [15, п. 1.5] ми використовуємо термін **рисунок** як загальну назву різних графічних зображень.

геологічну, історичну, економічну, екологічну, демографічну та іншу інформацію подають у формі карт¹⁷;

– для формалізованого подання відношень між величинами та складу хімічних сполук – **формули математичні**¹⁸ та **хімічні**¹⁹ відповідно. Виникнення математичних формул у XIV-XVII століттях суттєво пришвидшило прогрес математики як науки та її застосування у фізиці, астрономії, техніці. Запис хімічних реакцій за допомогою формул сприяв розвитку хімії як науки та хімічним технологіям, завдяки яким почали створювати сотні тисяч невідомих природі сполук з потрібними людині властивостями. Формули можуть виражати як результат, так і шлях, яким його можна отримати [2, т. 28, с. 283; 20, с. 191].

Рисунок 3 – Форми подання інформації у загальноживаній і фаховій мовах

Графічне та формульне подання інформації є найкомпактнішим і одночасно забезпечує просте та наочне її сприйняття. Узагалі, що вищий ступінь абстрактності певної царини знань, то більша частка формул, графіків, схем, діаграм у її фахових текстах.

3. Знакова система фахової мови

Усі процеси, пов'язані з фіксуванням, зберіганням та передаванням інформації, відбуваються з використанням **знаків**, які є елементарними

¹⁷ Карта (нім. Karte від гр. chartes – свиток папірусу для писання) – умовне зменшене зображення поверхні Землі, небесного тіла або зоряного неба. Карта наочна, образна, інформативна, бо може компактно подати великий обсяг інформації з потрібною точністю, її можна обробляти за допомогою сучасних інформаційних технологій. Для показу просторового розміщення об'єктів та явищ, їхніх сполучень, зв'язків та їхнього розвитку використовують спеціальну знакову систему – картографічні символи [2, т. 11, с. 474-475].

¹⁸ Математична формула – символічний запис, що складається із цифр, букв та спеціальних знаків, розташованих у певному порядку, і є носієм інформації про відношення між величинами [14, с. 159]. Хронологію виникнення основних математичних знаків наведено в [2, т. 9, с. 549].

¹⁹ Хімічні формули – зображення складу хімічно індивідуальних речовин за допомогою хімічних знаків та чисел. Сучасні хімічні знаки запропонував 1824 року шведський хімік Й. Я. Берцеліус [2, т. 9, с. 552, т. 27, с. 548].

носіями інформації, та знакових систем, що моделюють за допомогою знаків певний фрагмент реального світу. [13, с. 6-7]. Коли первісні люди навчилися добувати та обробляти інформацію про предмети, оперуючи не безпосередньо предметами, а знаками, що їх позначають, це стало однією з найвизначніших революцій в інтелектуальній та культурній історії [20, с. 191].

Найважливішою серед знакових систем вважають мову. Її складниками є **мовні знаки (МЗ)**, що становлять єдність певного відмінного від самого знака мисленнєвого змісту (див. далі) та звукової або графічної форми (тіла знака). Ідеальне і матеріальне поєднується у МЗ, який відображає, певним чином членує дійсність. У семіотиці вважають, що МЗ має обов'язково співвідноситися з певним поняттям про зовнішній світ. Зважаючи на це найтиповішим МЗ є **слово** – як мінімальна змістова одиниця мови²⁰ [7, с. 65, 166; 13, с. 20, 27].

МЗ, використовувані фаховою мовою, називатимемо **фаховими мовними знаками (ФМЗ)**, а ті ФМЗ, що їх не використовують у загальних текстах, – **спеціальними мовними знаками**. ФМЗ поділяють на вербальні (словесні) та невербальні (рис. 4). Якщо у загальнонавчальній мові мовними знаками є лише загальнонавчальні слова цієї національної мови, то у фаховій мові крім загальнонавчальних слів використовують спеціальні **позначки**²¹: вербальні МЗ (власні назви²², терміни²³, номенклатурні назви²⁴, аббревіатури²⁵) та невербальні МЗ – умовні позначки²⁶ (УП) (рис. 4).

Зауважимо, що до ФМЗ не можуть входити всі загальнонавчальні слова певної національної мови, оскільки серед них значною мірою присутня експресивно забарвлена лексика, уживання якої суперечить вимогам до фахових текстів (див. наприклад, [15, п. 5.1.1]). Крім того, до ФМЗ не можуть

²⁰ Нижчі за слово виражальні засоби мови (фонема і букви, морфема) є несамостійними знаковими елементами, потрібними для розрізнення знаків. Їх у семіотиці називають субзнаками [13, с. 27-28]. Так, фонема сама по собі не має змісту, але за її допомогою розпізнають наділені значенням частини слова, окремі слова та їхні граматичні форми. Так само морфема – це неподільна значуща частина слова, застосовувана для творення слів та граматичних форм [7, с. 97, 192], тобто наділений певним значенням будівельний матеріал для слів.

²¹ **Позначка** (англ. designation) – подання певного поняття відповідним знаком, що його отожднює [18, п. 3.4.1].

²² **Власна назва** (англ. appellation) – словесна позначка певного індивідуального поняття [18, п. 3.4.2].

²³ **Термін** (англ. term) – словесна позначка певного загального поняття у конкретній предметній сфері [18, п. 3.4.3].

²⁴ **Номенклатурна назва або номен** – словесна позначка певного предмета (хімічної сполуки, рослини, тварини, виробу, матеріалу, приладу тощо) у конкретній предметній сфері. Номенклатурні назви посідають проміжне положення між термінами та власними назвами. Як і терміни, вони позначають загальні поняття, проте, як і власні назви, ці поняття не мають дефініцій, а правила написання номенклатурних назв часто-густо визначають розробники, дослідники тощо. Наприклад, *легковий автомобіль* – це термін, що позначає загальне поняття, яке має дефініцію, а *ЗАЗ-965 Запорожець*, *ЗАЗ-1102 Таврія*, *ЗАЗ-1103 Славута*, *ЗАЗ Ланос* тощо – це номенклатурні назви типів моделей, які відрізняються одна від одної технічними характеристиками. Проте всі вони відповідають поняттю *легковий автомобіль*.

²⁵ **Абревіатура** (англ. abbreviation) – позначка, утворена вилученням слів або літер із довшої форми для ототожнення того самого поняття [18, п. 3.4.9].

²⁶ **Умове позначка** (англ. symbol) – уніфіковане графічне, літерне, цифрове або змішане зображення об'єктів (елементів, величин), використовуване у фахових текстах (переважно на схемах, кресленнях, картах, у формулах тощо).

входити омонімічні термінам загальноживані слова (такі пари термін – загальноживане слово утворюються внаслідок термінологізування та детермінологізування, розглянутих далі у розділі 4). Зважаючи на це співвідношення МЗ загальноживаної і фахових мов відбиває схема з двох множин, які частково перетинаються [1, с. 19].

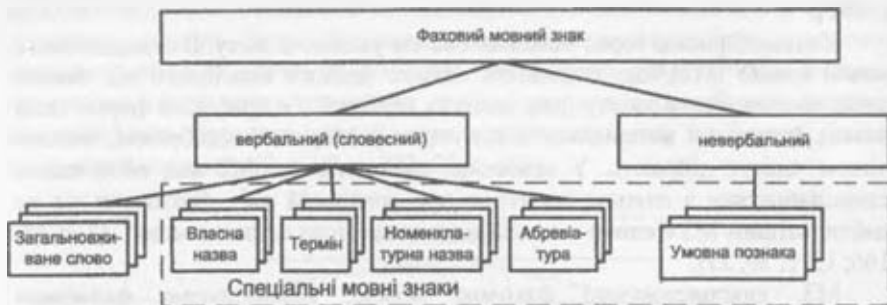

Рисунок 4 – Фахові мовні знаки

Знак є носієм чотирьох різних типів інформації [10, с. 43; 20, с. 191]:

1) про певний **об'єкт**²⁷ (фрагмент) реального світу. **Об'єкт**, позначуваний знаком, називатимемо його **об'єктним значенням**;

2) про те, у якій формі цей об'єкт реального світу відображений у свідомості людини. Властивість знака подавати, фіксувати певні характеристики позначуваного об'єкта називають **смысловим значенням**²⁸. Смыслове значення знака приймає форму **поняття**: для загальноживаних слів – це **буденне поняття** (рос. *наивное, формальное, бытовое понятие* [11, с. 45]), яке містить лише практично важливі, часто зовнішні, а іноді випадкові ознаки об'єктів²⁹, а для спеціальних мовних знаків – **наукове поняття**, тобто одиницю знань, яка складається з унікального набору ознак [18, п. 3.2.1];

3) про емоційний стан (почуття та бажання) людини, що вживає цей знак у певному контексті і в певній ситуації спілкування. Таке значення називають **експресивним**. Оскільки фахові тексти не повинні передавати прояви авторської мовної індивідуальності та емоцій, ФМЗ не мають експресивних значень;

²⁷ Ми розрізняємо поняття **об'єкт** і **предмет**. **Об'єкт** – це усе, що можна сприймати органами чуття та уявити [18, п. 3.1], тоді як **предмет**, процес, властивість, кількість – це різновиди об'єктів.

²⁸ У логіці та семіотичі традиційно розглядають триаду: **матеріальна форма знака**, **об'єкт**, з яким співвідноситься знак, та **відбиток об'єкта** у свідомості людини. Проте для елементів цієї триади використовують різні терміни. Німецький логік, математик та філософ **Фрідріх Фреге** (нім. *Friedrich Frege*; 1848-1925) у своїй роботі 1892 року [21, с. 182-183] називав їх **знаком**, **значенням знака** (нім. *Bedeutung*), **смыслом знака** (нім. *Sinn*). Термінознавець В. Лейчик [12, с. 103] уживає терміни **знак**, **предмет**, **поняття**. Інші варіанти назв наведено в [13, с. 23, 24, 26].

²⁹ Іноді такі ознаки є оманливими. Так, П. Єршов у «Горбоконяку», уживаючи назву «чудо-юдо риба кит», висловила народні уявлення про те, що **кит** – це риба, ще актуальні в ХІХ ст. Цікаво, що ознака схожості на рибу залишилася в сучасних загальномовних тлумачних словниках, у яких **кит** – це «*найбільший морський ссавець, схожий на рибу*» (наше виділення – М. Г.) [4, с. 538].

4) про те, як певний знак пов'язаний з іншими знаками мовної знакової системи.

Мовні знаки не функціують незалежно один від одного, а утворюють систему, правила якої визначають закономірності їх побудови (граматичні правила), усвідомлювання (семантичні правила) та вживання (синтаксичні правила). У загальнонавчальній мові як і в будь-якій природній мові в більш менш явній формі зафіксовані лише граматичні правила, а правила усвідомлювання та вживання – неявно [20, с. 191]. Проте мовці завдяки мовному чуттю, виробленому мовною практикою, інтуїтивно вибирають ті мовні знаки, які найбільшою мірою відповідають завданням і умовам спілкування [17, с. 39]. У фахових мовах, як буде показано нижче, у явній формі фіксують як правила побудови, так і правила усвідомлювання та вживання МЗ. Завдяки цьому фахові мови є не тільки засобом спілкування у фаховому середовищі, а й засобом моделювання досліджуваних явищ та процесів. Зокрема створення системи УП (і перш за все використовуваних у формулах) відкриває для конкретної науки нові можливості: раціонально побудовані системи УП дають змогу наочно виражати структуру складних об'єктів та співвідношення між досліджуваними предметами, процесами, явищами, а також фіксувати такі об'єкти або поняття, для яких немає вербальних МЗ [20, с. 191].

У множині мовних знаків фахової мови можна виділити три основні підмножини: термінологію, номенклатуру та сукупність УП (рис. 5).

Рисунок 5 – Основні складники множини знаків фахової мови

Термінологія як множина термінів, що належать до однієї фахової мови, своєю структурою відбиває структуру картини світу певної наукової дисципліни: поняттям, що належать до методологічного підґрунтя, відповідають загальнонаукові та загальнотехнічні терміни, а тим, що належать до власного теоретичного базису, – спеціальні терміни цієї царини знань. Правила побудови термінів, усвідомлювання (дефініції) та певні правила вживання наводять у термінологічних стандартах, збірниках застандартизованих термінів, збірниках рекомендованих термінів, термінологічних тлумачних словниках. Основною формою дефініцій у цих

джерелах є родо-видові. При цьому загальнонаукові та загальнотехнічні терміни зазвичай є родовими у дефініціях багатьох спеціальних понять.

Номенклатура – це сукупність спеціальних МЗ, упорядкованих відповідно до певної класифікації, тобто системи розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [4, с. 544]. Практична потреба створення номенклатури вимагає розроблення класифікації, а це, у свою чергу, сприяє рухові певної науки (зокрема технічної) з рівня емпіричного нагромадження знань на рівень теоретичного узагальнювання. Номенклатури використовують у ряді природничих наук, наприклад, біології³⁰ та хімії³¹. Інші царини знань також мають свої номенклатури, наприклад, анатомічна номенклатура та номенклатура хвороб у медицині, номенклатура назв професій, номенклатура продукції та послуг, видів економічної діяльності, відходів тощо [2, т. 12, с. 259, т. 18, с. 95-98]. У різних галузях техніки використовують **номенклатурні назви** машин, механізмів, приладів, деталей і вузлів, нерідко з цифровими та літерними позначками, що характеризують номер моделі, розмір деталі тощо (наприклад: *АН-40*, *АН-140* тощо). До номенклатури також відносять систему географічних і астрономічних назв, які є **власними назвами**.

У будь-якій номенклатурі вищі класифікаційні угруповання позначено **термінами**, а нижчі – **номенклатурними та/або власними назвами** (рис. 5). Наприклад: *хвойні, колоскові, розоцвіті, квітконосні рослини* – це **ботанічні терміни**, а *ялина, сосна, пшениця, жито, овес, троянда, шипшина* – це **номенклатурні назви** рослин. Так само *море, річка, півострів, острів* – це **географічні терміни**, а *Чорне море, Дніпро, Дунай, Крим, Родос, Корсика, Сардинія* – це **географічні власні назви**. Правила побудови номенклатурних назв, їх місце у класифікації та за потреби певні пояснення наводять у **класифікаторах**.

Сукупність УП складається з окремих **познак**, які утворюють системи (наприклад, математичні та хімічні знаки; картографічні символи; літерні **позначки**; знаки безпеки; дорожні знаки; графічні **позначки**, використовувані для машинобудівних та будівельних креслеників, діаграм, планів тощо). Кожна УП співвідноситься з тим чи тим поняттям (наприклад, математичний знак $>$, хімічний знак Hg, знак «Підземний перехід», знак «Надземний перехід» тощо) або з певним висловом (наприклад, знак «Курити

³⁰ Класифікацію рослин запропонував у середині XVIII століття відомий шведський ботанік Карл Лінней. Вона стала підґрунтям для створення згодом номенклатури в ботаніці, зоології та мікробіології – тобто системи назв тварин, рослин, мікроорганізмів, від найнижчих до найвищих. Попри все розмаїття органічного світу ця номенклатура забезпечує єдність та стабільність наукових назв [2, т. 18, с. 98].

³¹ У 1787 році Комісія французьких хіміків під головуванням Антуана Лорана де Лавуазьє виробила першу систему назв індивідуальних хімічних речовин – **хімічну номенклатуру**. Сучасна хімічна номенклатура – це насамперед сукупність правил творення назв хімічних сполук, а також побудована за цими правилами система назв, кожна з яких є словесним еквівалентом її хімічної структури. На сьогодні найточнішими і найпослідовнішими є загальноприйняті і широкоживані правила систематичної номенклатури IUPAC (International Union of Pure and Applied Chemistry – Міжнародна спілка з чистої і практичної хімії) [2, т. 18, с. 96-98].

заборонено», знак «Рух пішоходів заборонено» тощо). У свою чергу УП можуть мати певні елементи (субзнакові компоненти), які повторюються в різних УП і є розрізнявачами значень. На знаках безпеки та дорожніх знаках такими субзнаковими компонентами є малюнки або піктограми³², геометрична форма, колір тощо. Так, наприклад, в системі дорожніх знаків зазвичай попереджувальні знаки вписані у трикутник, заборонні – у коло, інформаційно-вказівні – у прямокутник. А вже згадані знаки «Підземний перехід» та «Надземний перехід» мають спільну піктограму – пішохода, яка показує, що це різновиди пішохідних переходів. Так само певними піктограмами на дорожніх знаках подано основні види транспортних засобів (легкові й вантажні автомобілі, мотоцикли, велосипеди, трактори, гужовий транспорт, транспортні засоби із причепом), основні види доріг (головна й дорядна дороги; автомагістраль; дороги з одно- і двобічним рухом; дорога з смугою для транспортних засобів загального користування тощо), основні небезпечні ситуації в дорожньому русі (пішохідний перехід, діти, перетинання з велосипедною доріжкою, залізничний переїзд, обгін, дорожні роботи тощо).

Зауважимо, що сукупність УП тісно пов'язана з термінологією. Кожне з понять, поданих на УП малюнком або піктограмою, у тексті нормативного документа позначено терміном і має дефініцію. Правила побудови УП для кожної царини природничих наук установлюють у довідниках, а технічних наук – нормативними документами (технічним регламентом, нормативно-правовим актом з охорони праці, правилами, стандартом тощо).

Отже, у фахових мовах явно встановлюють правила побудови, усвідомлювання та вживання МЗ. Зважаючи на це, загальнонавчана мова – це повністю природна мова, а фахові мови – це частково штучні мови [19, с. 253], тобто природні мови з елементами штучних мов [12, с. 11], причому саме ці елементи компенсують неможливість природної мови працювати з різноманітною точною і спеціальною інформацією.

4. Взаємовплив різних шарів національної мови та міжмовні контакти

Фахові мови як частково штучні генетично (з походження) є вторинними щодо природної загальнонавчаної мови. Вони виникають на її ґрунті³³ і можуть функціонувати лише у зв'язку з нею [19, с. 253]. Оскільки загальнонавчана мова, фахові мови та ненормативні різновиди співіснують як шари однієї національної мови між ними відбувається взаємообмін мовними знаками (рис. 1).

Перш за все розгляньмо, як загальнонавчана та фахові мови збагачують одна одну. Процес, завдяки якому на базі окремих термінів

³² Піктограма (від лат. *pictus* – розмальований та гр. *gramma* – риска, літера, написання) – умовне спрощене зображення предметів, процесів, понять.

³³ «Розвиток мови науково-технічної літератури пов'язаний з розвитком природничонаукового світогляду і зазвичай відбувається після встановлення норм національної літературної мови і після того, як художня література цією мовою вже склалася і досягла досить високого рівня розвитку» [5, с. 80].

виникають загальноновживані слова, називають **детермінологізуванням**. При цьому у фахових текстах **термін** залишається сам собою, а у звичайних текстах уживають його «двійник» – детермінологізоване слово, яке втратило зв'язок з науковим поняттям, не належить до певної терміносистеми і не має наукової точності. Колишній термін пристосовується до функціонування у загальноновживаній мові завдяки спрощенню поняття, яке він позначає. Детермінологізоване слово набуває додаткових переносних значень, певного емоційного забарвлення. Такими словами в 1940-1950-ті роки був *атом* та його похідні, у 1960-ті – *супутник*, у 1970-ті – *місяцехід*, у 1990-ті – *комп'ютер*, *ринкова економіка*, у 2000-х – *Інтернет* тощо. В окремих випадках у зв'язку зі змінами в НКС певний термін виходить з наукового обігу (наприклад, *ефір* як гіпотетичне середовище, необхідне для поширення електромагнітних хвиль [2, т. 30, с. 320]), проте загальноновживане слово *ефір* продовжують активно використовувати (*сьогодні в ефірі...*, *вийти в ефір...* тощо).

Термінологізування – це зворотний процес, завдяки якому деякі загальноновживані слова, набуваючи спеціального значення, стають термінами. Так загальноновживане слово *ділення* (дія за значенням *ділити*) свого часу увійшло в математичну термінологію як назва математичної операції та в біологічну термінологію як назва процесу розмножування організмів і клітин, що входять до складу тіла багатоклітинних [2, т. 8, с. 57].

Як засіб фахового спілкування паралельно з унормованими та свідомо регульованими **фаховими мовами** продовжують стихійно розвиватися **професійні сленги** (рис. 1), у яких використовують **професіоналізми** – стислі, часто емоційно забарвлені назви знярядь праці, різновидів виробничих процесів, різних гатунків сировини, виробів. Позначені професіоналізмами спеціальні поняття на відміну від термінів не мають чіткої наукової дефініції, професіоналізми не становлять цілісної системи, можуть мати експресивне забарвлення, наприклад *хвіст* (замість *академічна заборгованість*). Професіоналізми конкретні, вони детально розрізняють предмети, процеси та їхні ознаки, пов'язані безпосередньо з відповідною професією [17, с. 53]. Наприклад: у студентському та викладацькому сленгу поширені такі професіоналізми: *пара*, *вікно*, *хвіст*, *шпори* тощо, у програмістському сленгу – *мило*, *сервак*, *приконектитися*, *зашарити* тощо. Професіоналізми є багатим джерелом для творення термінів. Поступово частина позначуваних професіоналізмами понять набуває чіткої дефініції, а самі професіоналізми стають термінами. Наприклад, [16] подає як терміни такі широконовживані журналістами слова: *підвал*, *колонка*, *розворот*, що їх раніше вважали професіоналізмами.

Міжмовні контакти спричиняють вплив одних національних мов на інші. На рис. 1 виділено три процеси: 1) **запозичання** загальноновживаних слів однієї мови іншою; 2) **змішування** засобів двох різних національних мов і творення **суржику** [17, с. 67]; 3) **запозичання спеціальних мовних знаків** однієї фахової мови іншою, що стосуються тієї самої царини знань.

Розгляньмо останнє явище, яке спричинює **інтернаціоналізацію фахових мов**. Через нерівномірність розвитку науки у різних країнах держава, яка має пріоритет у певній царині знань, поширює інформацію про це своєю національною мовою, що сприяє прониканню термінів цієї мови в інші фахові мови. Так у багато фахових мов інформатики (і, зокрема, в українську) увійшли терміни *комп'ютер, дисплей, файл, інтерфейс*. Сучасний темп науково-технічного прогресу суттєво пришвидшив інтернаціоналізацію фахових мов. Якщо ще в першій половині ХХ століття певна національна фахова мова мала змогу зважити на доцільність/недоцільність того чи іншого запозичення (зазвичай одиничного), а в разі доцільності поступово асимілювати іншомовний термін, то зараз на це не вистачає часу через значний приплив нової інформації, смисловим ядром якої є терміни, і запозичання не окремого терміна, а цілих терміносистем [1, с. 5, 36]. На пришвидшення інтернаціоналізації фахових мов позитивно впливає розвиток системи УП і приймання гармонізованих з міжнародними національними стандартами, які встановлюють УП. Отже, фахові мови більш інтернаціоналізовані, ніж загальнозживані мови.

Важливою характеристикою знакових систем є **відкритість**, тобто здатність у процесі функціонування долучати до свого складу нові знаки, і таким чином непомітно розширювати свої можливості відображати реальний світ та бути засобом спілкування. Як відомо, відкритим системам властива вища адаптивність (життєздатність), ніж закритим. Здатність змінюватися притаманна всім знаковим системам природного походження і, зокрема, загальнозживаній мові. Проте штучні знакові системи є закритими, тобто вони не можуть непомітно, стихійно змінюватися в процесі функціонування, а для їхнього оновлення потрібна спільна домовленість (конвенція) [13, с. 202-204].

Щодо фахових мов, які є частково штучними, треба зазначити, що одні підсистеми МЗ (наприклад, термінологію, номенклатуру, окремі системи УП) можна вважати частково відкритими, а інші системи УП – закритими. Доведемо це. Якщо у процесі пізнання виявлено новий об'єкт, дослідники позначають його певним знаком (словом або словосполученням). У подальшому цей об'єкт осмислюють як системне явище, і тоді знак, що його позначає, стає **познакою** наукового поняття, тобто терміном [1, с. 63]. Його починають вживати у фахових текстах. Проте на відміну від загальнозживаного слова, знак стає повноправним терміном (рекомендованим або застандартизованим) і входить до складу певної терміносистеми лише за умов його прийняття фаховою спільнотою, фіксування у термінологічних словниках, термінологічних стандартах, збірниках застандартизованих термінів, збірниках рекомендованих термінів, термінологічних тлумачних словниках. Так само дослідник (розробник) надає назву певному **предмету** (рослині, тварині, виробу, матеріалу, приладу тощо), а потім ця назва посідає своє місце в номенклатурі (у певному каталозі, класифікаторі тощо). Інша ситуація з системами УП. Для введення нової **познаки** в систему потрібно її

зафіксувати. Для формул пояснення значень символів і числових коефіцієнтів наводять безпосередньо під формулою у тій послідовності, у якій їх подано у формулі [6, п. 7.10.3]. Широковживаною такою позначкою стає після фіксування її в авторитетному довіднику. Технічні позначки фіксують у нормативному документі (технічному регламенті, нормативно-правовому акті з охорони праці, правилах, стандарті тощо) і починають вживати з моменту набрання чинності нормативним документом, тобто не можна застосовувати новий дорожній знак, або знак безпеки до того, як його «законять».

5. Зв'язки між розглядуваними поняттями

Для подавання зв'язків використаємо добре відомий у семіотичі [10, с. 44-49; 13, с. 24-26] та в термінознавстві [12, с. 33, 102-103] семантичний трикутник, додавши до нього додаткові елементи (рис. 6).

Рисунк 6 – Розширений і доповнений семантичний трикутник

Вершинами трикутника є фаховий мовний знак, об'єкт реального світу та наукове поняття. Знак одночасно називає об'єкт і позначає поняття, яке відбиває властивості цього об'єкта. Знак, об'єкт і поняття входять до трьох різних систем: фахової мови, реального світу та НКС відповідно, що спричинює певні зв'язки між цими системами. Фахова мова є інструментом називання об'єктів реального світу, а НКС – інструментом моделювання і відбивання структури та властивостей реального світу. Оскільки абстрактне мислення неможливо без мови фахова мова є інструментом формування НКС, а НКС – інструментом формування фахової мови, тобто відбувається їх одночасне формування.

У центрі трикутника ми поставили людину-дослідника, яка пізнає світ, формує НКС, уживаючи відповідні мовні засоби згідно з правилами побудови, усвідомлюючи та вживання, установленними у фаховій мові.

Мовні знаки та правила окремо виділено в структурі фахової мови, бо саме вони забезпечують формування фахових текстів. А фахові тексти є

засобом мовного фіксування та зберігання знань, а також передавання їх іншим людям. Серед фахових текстів особливе місце посідають нормативні документи (термінологічні стандарти, класифікатори, НД на УП), які фіксують ці правила.

Отже, маємо систему зі зворотними зв'язками.

6 Основні відмінності між загальноновживаною та фаховою мовами

Підсумуємо основні відмінності між загальноновживаною та фаховими мовами як частинами літературної мови (рис. 1):

Критерій	Загальноновживана мова	Фахова мова
1. Сфера функціонування	спільнота всіх носіїв певної національної мови незалежно від фаху, освіти, соціального стану і місця проживання	певне фахове середовище
2. Засіб формування, зберігання та передавання	буденних знань	наукових знань
3. Мовні норми	загальні норми певної літературної мови	загальні норми певної літературної мови + додаткові норми, що роблять фахові тексти однозначно зрозумілими
4. Форма подавання інформації	вербальна форма	ефективні вербальні та невербальні засоби подавання наукових понять, законів, принципів, теорій
5. Природність/штучність	повністю природна мова	частково штучна мова, тобто природна мова з елементами штучних мов
6. Ступінь інтернаціоналізування	менш інтернаціоналізована, ніж створені на її основі фахові мови	більш інтернаціоналізована, ніж загальноновживана мова
7. Відкритість/закритість знакової системи	відкрита система	термінологія, номенклатура та окремі системи УП є частково відкритими знаковими системами, а інші системи УП – закритими.

ВИСНОВКИ.

1. Досліджування фахових мов є міждисциплінарною проблемою і виходить за межі «традиційного» мовознавства, оскільки ці мови є ефективним засобом формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань саме завдяки органічному поєднанню вербальних та невербальних засобів подавання інформації.

2. Оскільки для фахівців конкретних предметних царин знань відповідна фахова мова є інструментом подавання наукових понять, курс фахової мови у нефілологічних вищих навчальних закладах **треба викладати нетрадиційно і функціонально**: ідучи від понять певного фаху до відповідних мовних засобів, потрібних для їх точного і однозначного подавання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух К. Я. Общая теория термина / К. Я. Авербух. – М.: Издательство МГОУ, 2006. – 252 с.
2. Большая Советская Энциклопедия: в 30-ти т. – М.: Сов. энциклопедия, 1969-1975. – 30 т.
3. Валгина Н. С. Теория текста: Учебное пособие Н. С. Валгина. – Москва: Логос, 2003. – 280 с. – Режим доступа: <http://dump.ru/file/5149636>.
4. Великий глумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
5. Денисов П. Н. Еще о некоторых аспектах изучения языков науки / П. Н. Денисов // Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии – М.: Наука, 1970. – С. 52-89.
6. Документація, звіти у сфері науки і техніки; структура і правила оформлення: ДСТУ 3008-95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 38 с.
7. Ермоленко С. Я. Українська мова. Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. За ред. С. Я. Ермоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
8. Кияк Т. Апологія лінгвістики фахових мов / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. Вип. VII / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 18-21.
9. Кияк Т. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження / Т. Кияк // Іноземна філологія, 2009. – Вип. 121. – С. 138-141. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/infil/2009_121/articles/14%20kyiak%20ling.pdf
10. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебное пособие / И. М. Кобозева. – М.: Энцикорпал УРСС, 2000. – 352 с.
11. Куликова И. С. Обучающий словарь лингвистических терминов / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. – СПб.; М.: «САГА»: «Форум», 2009. – 144 с.
12. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – Изд. 4-е. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 256 с.
13. Мечковская Н. Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций. Учеб. пособие для студ. фил.л., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр "Академия", 2007. – 432 с.
14. Микиша А. М. Толковый математический словарь. Основные термины: около 2 500 терминов / А. М. Микиша, В. Б. Орлов. – М.: Рус. яз., 1989. – 240 с.
15. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів: ДСТУ 1.5:2003 (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ) // Національна стандартизація. – К.: Держспоживстандарт України, 2003. – С. 84-142.

16. Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи / П. М. Таланчук, С. Я. Ярема, Ю. М. Коровайченко та інші – К. – Львів: Ун-т "Україна", 2006. – 664 с.
17. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
18. Термінологічна робота. Словник термінів. Частина 1. Теорія та використання (ISO 1087-1:2000, IDT): ДСТУ ISO 1087-1:2007. – К.: Держспоживстандарт України, 2008. – 36 с.
19. Тофтул М. Г. Логіка: підручник / М. Г. Тофтул. – 2-ге вид., допов. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 400 с. (Серія "Альма-матер").
20. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
21. Фреге Г. Смысл и детонат / Г. Фреге // Семиотика и информатика. Восьмой выпуск. – М.: ВИНТИ, 1977. – С. 181-210.
22. Холодний Г. Стан та перспективи наукової роботи Інституту Української Наукової Мови / фрагмент доповіді Керівника ІУНМ Гр. Холодного Раді Академії 05.11.1928 // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська акад.", 2005. – С. 92-94.

Т. В. Насалевич, А. М. Караковська
(Мелітополь)

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ МОВИ

Поняття «мова» включає в себе питання будови мови, літературну норму, а також індивідуальне мовлення. В.І. Кодухов уважав, що мова не може існувати як система без соціального та індивідуального використання [6, с. 208]. За своєю природою мова є багатограним явищем, у якому поєднується ідеальне та матеріальне, біологічне (фізіологічне) та психологічне, суспільне та індивідуальне. Отже, мова є складною системою, що має внутрішню структуру [6, с. 210].

Як будь-яка система, мова виконує певні функції. Їх вивченням займалися такі вчені-лінгвісти, як К. Бюлер, Я. Муражковський, Р. Якобсон та ін. Аналіз результатів лінгвістичних і психологічних досліджень мови дав змогу Р. Якобсону виділити шість її функцій: пізнавальну, комунікативну, експресивно-емоційну, спонукальну (апелятивну), безпосередньо-контактну, поетичну [8].

За Р. Якобсоном, усі ці функції є складниками однієї комунікативної функції мови. Вона полягає в тому, що мова — найважливіший засіб спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві. Спілкування – складний процес взаємодії між людьми, що передбачає обмін інформацією, а також сприйняття та розуміння партнерами один одного. Кожна комунікативна ситуація характеризується емоційною забарвленістю, що реалізується через експресивну функцію мови, яка виявляється щоразу, коли мовець виражає своє ставлення до того, про що йдеться, або якщо він хоче викликати емоційну реакцію співрозмовника.